

Н. В. Чепелєва

САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ДИСКУРСИВНОМУ ПРОСТОРИ

Розглянуто проблеми розвитку особистості під кутом зору постнекласичного методологічного підходу, який тлумачить особистість як культурний об'єкт, що формується завдяки процесам самотворення, самопроектування та самодетермінації. Показано, що розуміння та інтерпретація соціокультурного та життєвого досвіду сприяють формуванню особистості як дискурсивного суб'єкта, що також є однією з ключових характеристик зрілої особистості, яка осмислила себе, свій життєвий досвід, створила на цій основі власний особистісний проект і здатна розвиватися задля реалізації цього проекту.

Ключові слова: постнекласична психологія, самопроектування особистості, особистісний проект, дискурс, нарратив, смисловий простір, інтерпретація.

Рассмотрены проблемы развития личности с точки зрения постнеклассического методологического подхода, который трактует личность как культурный объект, формирующийся благодаря процессам самосозидания, самопроектирования и самодетерминации. Показано, что понимание и интерпретация социокультурного и жизненного опыта способствуют формированию личности как дискурсивного субъекта, что, в свою очередь, является одной из ключевых характеристик зрелой личности, которая осмыслила себя, собственный жизненный опыт, создала на этой основе свой личностный проект и способна развиваться в направлении реализации этого проекта.

Ключевые слова: постнеклассическая психология, самопроектирование личности, личностный проект, дискурс, нарратив, смысловое пространство, интерпретация.

The problems of personality development from the point of view the post-non-classical methodological approach, which tends to construe personality as a cultural object formed through the processes of self-creation, self-planning and self-determination are considered. The evidence is given that understanding and interpretation of socio-cultural and life experience promote formation of personality as a discursive subject; in turn, this is a key feature of mature personality which comprehended itself, its life experience, created its personality design on this basis, and which is able to develop towards this design implementation.

Key words: post-non-classical psychology, self-planning of personality, personality plan, discourse, narrative, semantic space, interpretation.

Проблема особистості є центральною в психологічній науці, оскільки саме особистість вважають основою для розуміння будь-яких психічних явищ. Не менш значущою є й проблема розвитку особистості, ключові передумови якого – оволодіння власною поведінкою, формування системи внутрішньої регуляції діяльності, яка забезпечує здатність людини до саморозвитку та самореалізації, що також є неодмінною передумовою успішної адаптації до мінливих умов ринку праці, цивілізаційних та культурних вимог суспільства. Особливої актуальності набуває ця проблема в сучасних соціокультурних умовах, коли все більше загострюється потреба в особистостях, що відповідали б вимогам інформаційного суспільства. А ці вимоги передбачають насамперед здатність до особистісного саморозвитку, самопроектування, індивідуальну відповідальність за власні вчинки та долю суспільства в цілому.

Актуальність проблеми зумовлена й сучасним станом розвитку науки, пов'язаним із переходом її до постнекласичного етапу розвитку. Це стосується й психології, у межах якої особистість усе частіше розглядається як творець власної долі, автор власного життя, активний самодетермінований суб'єкт, здатний до саморозвитку, самотворення, самоактуалізації. Постнекласичний методологічний підхід передбачає також активне включення до розгляду та дослідження особистості соціально-історичного і культурного контекстів. Розглянути проблеми розвитку особистості під кутом такого підходу і є *метою цієї статті*.

Однією із ключових характеристик зрілої особистості є здатність до індивідуального осмислення себе та навколишнього, до самоконструювання, самопроектування. Внутрішні передумови для цього створюються спроможністю особистості усвідомлювати себе одночасно суб'єктом власної життєвої активності, по суті, автором власного життя та об'єктом персональних спостережень і трансформацій, тобто героєм, персонажем життєвої історії.

Мета самопроектування – сформулювати особистісний проект розвитку, що передбачає створення життєвої стратегії, програми, обрання життєвої перспективи, а також засвоєння способів забезпечення особистісного зростання та втілення їх як в особистісному проекті, так і в проекті власного життя. Тут можна спертися на ідеї С. Л. Рубінштейна, який розумів під особистістю суб'єкта, що створює в єдиному процесі себе та власне життя в його осмисленій цілісності. Інакше кажучи, у смислових координатах самопроектування особистості та проектування власного життя можна розглядати як єдине ціле.

Ідеальний проект бажаного розвитку будується самою особистістю на основі власного життєвого та узагальненого соціокультурного

досвіду. Він є базисним центром смислоутворення, що дає змогу вибудувати життєві стратегії та сформувані плани перспективи і програми особистісного розвитку та втілювати їх у життєвих практиках.

Самопроекування передбачає наявність у внутрішньому плані свідомості певного дискурсивного поля, яке постійно поповнюється за рахунок набутого досвіду й узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів, намірів людини. При цьому людина спирається й на соціокультурні концепти, які організують її особистісний досвід.

Таким чином, у процесі розвитку особистість бере на себе відповідальність за власне життя, стаючи не лише його автором, а й творцем самої себе. Авторство, що базується на процесах інтерпретації та реінтерпретації життєвого досвіду, передбачає створення проекту “Я” та постійне його відображення, перевизначення, добудовування в дискурсі, насамперед в автонаративах, які, асимілюючись у смисловий простір особистості, створюють неповторну життєву історію. Це передбачає також постійну інтерпретацію, осмислення особистістю власних життєвих ситуацій, подій, своєї поведінки в них та відтворення результатів цих процесів у наративних текстах. Саме так створюється наративний простір, який за допомогою процедур інтерпретації трансформується у смисловий простір особистості. Авторство і є показником зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проект і здатна розвиватися задля реалізації цього проекту.

Особистісний проект можна тлумачити як осмислену версію людського буття. Будучи втіленим у дискурсивній формі, він дає особистості змогу усвідомлювати себе, власний досвід, розкривати власні сенси. Реалізація такого проекту дає можливість людині не тільки самореалізуватися в соціумі, а й визначити шляхи власного розвитку в тому напрямі, який здається їй у даних соціокультурних та життєвих умовах найбільш прийнятним, таким, що відповідає власним цілям та завданням. Іншими словами, обраний проект стає “смисловою домінантою”, базисним центром смислоутворення, визначаючи значимість усього, що відбувається з людиною, та відкриваючи перспективи подальшого особистісного зростання.

При цьому, створюючи власний особистісний та життєвий проекти, людина ставить перед собою “завдання на смисл”, у процесі розв’язання якого створює власну ментальну модель світу і самої себе, вибудовує власні життєві стратегії. Інакше кажучи, самопроекування – це завдання для самої особистості (насамперед завдання на смисл), у процесі реалізації якого людині слід осмислити себе, власну життєву ситуацію та перспективу, переглянути свою позицію в ціннісно-

смыслових координатах, не лише інтерпретуючи та реінтерпретуючи свій життєвий досвід, а й саму себе.

Необхідність самоосмислення, уточнення або навіть перевизначення особистого проекту особливо загострюється в період переломних подій, коли людина стикається із ситуаціями, які умовно можна назвати “перерваною ідентичністю”. Як зазначає В. В. Нуркова, у таких ситуаціях виникає необхідність перевизначення ідентичності. Це події, пов’язані з осмисленням і переосмисленням життя та самого себе, події, що вимагають особистісних зусиль для вирішення певних ситуацій, а іноді навіть і відмови від дотримання певних соціальних норм. Вони передбачають вихід за межі ідентичності, що склалася, та формування нової [2].

Вважаємо за можливе говорити про дискурсивне самопроекування, оскільки людина самовизначається, самопроекується в дискурсі. Тут ми спираємося на ідеї О. Є. Сапогової, яка зазначала, що знак, символ, текст – усе це інструменти не просто присвоювання культури, а й особистісного самовизначення людини в культурі, розширення своїх меж та вихід за ці межі. Особливість текстових утворень як психічних знарядь полягає в тому, що вони мають подвійну спрямованість – кожне з них звернене одночасно і до соціокультурних реалій (за їх допомогою людина намагається трансформувати навколишній світ, вплинути на інших), і до суб’єктивності людини (вони стають засобом суб’єктивного перетворення внутрішнього світу) [4].

На думку М. Н. Епштейна, дискурсивне самопроекування можна тлумачити також як імовірнісний процес. Різноманітні життєві події не лише можуть мати різні смислоутворювальні центри та по-різному осмислюватися на окремих життєвих етапах, а й відкривають кожній людині внутрішні смислові простори, які створюють можливість для реалізації свого внутрішнього потенціалу [6].

Смысловий простір забезпечує також цілісність, автономність та сталість особистості, сприяє збереженню її ідентичності, а також створює умови для самопроекування, віднайдення шляхів подальшого особистісного розвитку. У ньому зароджуються нові смисли, створюються ідеальні проекти та життєві стратегії, формуються нові самоідентифікації.

Для смыслового простору особистості як умови формування її здатності до самопроекування характерною є його подієва насиченість, що визначається кількістю подій, інтегрованих, осмислених людиною та відображених у її особистій історії. Ідеться про події, що стали віхами на життєвому шляху людини, визначили її подальший життєвий шлях.

Смисловий простір розвиненої особистості характеризується також структурованістю та відкритістю, тобто узгодженістю особистих наративів, які вибудовуються в цілісний особистісний твір, особисту історію. Структурованість пов'язана насамперед із встановленням зв'язків між подіями та їх категоризацією за ступенем значимості для людини, що знаходить своє відображення в тексті автонаративу. Неструктурованість проявляється в поєднанні подій різного ступеня значущості або ж узагалі в неструктурованості особистих оповідей. Відкритість смислового простору проявляється в здатності особистості засвоювати та інтегрувати основні сенси соціуму і культури. При цьому важливою є і невиробленість захисних форм інтерпретації зовнішніх впливів, що призводить до стагнації особистісного розвитку людини.

Близькою до структурованості є і цілісність смислового особистісного простору. Вона визначається спадкоємністю вражень минулого, теперішнього та майбутнього, коли теперішнє розглядається як природний перехід від минулих подій до майбутніх. За такого сприймання свого життєвого шляху людина бачить у своїх сьогоднішніх вчинках наслідки минулого досвіду та вплив майбутніх цілей [3].

Із цілісністю смислового простору особистості тісно пов'язана така його характеристика, як широта часової перспективи та ретроспективи. Остання визначається тим, наскільки минулі події впливають на сьогоднішню поведінку людини, тобто наскільки вона усвідомлює минулий досвід і трансформує його в наративний текст. Перспектива визначається тим, якою мірою плани, очікування, цілі, проекти впливають на реальну поведінку в теперішньому та на її актуальний автонаратив. Таким чином у смислового просторі суб'єкта починає зароджуватися Я-потенційне, якого ще немає, але яке вже можливе за умови "розототожнення" із самим собою, віднайдення нових смислових контекстів, створення персональних смислів, ідеальних особистісних проєктів та життєвих стратегій, що відкриває шляхи для формування нових самоідентифікацій, а отже, і нові перспективи розвитку.

Отже, один із провідних шляхів розвитку особистості – це занурення її в дискурсивний культурний простір. Саме тексти культури є тим семіотичним ресурсом, засобом саморозуміння, що дає змогу особистості осмислити свій життєвий досвід, оскільки надають їй культурні зразки, норми розуміння та інтерпретації себе і власного життя. У результаті осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення в текстах культури, людина вибудовує власний особистісний текст (Я-текст), який створює своєрідну культурну канву розвитку, що є базою для розуміння світу, осмислення власного призначення, створення проєкту власного життєвого шляху.

Тексти, що створюються в дискурсивному просторі культури, не просто дозволяють закарбувати в соціальній пам'яті найбільш значущі з точки зору культури події, а й дають змогу ранжувати їх за ступенем важливості, наділяти їх оцінювальними характеристиками, а також забезпечувати їх трансляцію кожній окремій особистості – члену даної культури. Як наслідок, ті чи інші значимі культурні події починають сприйматися і як частина зовнішнього середовища, і як невід'ємна складова власне людського світу. При цьому дискурсивний простір, з одного боку, стає умовою стабільності культури, оскільки створювані в ньому тексти є носіями культурної традиції. З другого боку, складаються умови для виникнення нових культурних сенсів і, відповідно, породження нових культурних повідомлень.

Крім того, тексти, створені культурою, є невичерпним семіотичним ресурсом для самоосмислення та самопроекування, оскільки в них зафіксовано соціокультурні норми, програми, способи освоєння реальності, представлено різні культурно прийнятні варіанти особистісного розвитку та шляхи самоконструювання, а також версії “ідеальної” для даної культури особистості. Інакше кажучи, тексти культури є одним з універсальних засобів саморозуміння, самоідентифікації та саморозвитку. При цьому особистість має відбирати для себе з усієї різноманітності текстів культури прийнятні саме для неї зразки для саморозуміння, самоідентифікації та саморозвитку.

Як зазначає О. Є. Сапогова, у цій функції виступають насамперед класичні літературні тексти, які набули протягом тривалого часу максимально можливого поширення в культурі, до якої належить суб'єкт. Такі тексти засвоюються в основному у процесі первинної соціалізації під впливом мікро- та макросоціального середовища. Вони будуються навколо “сильних”, системоутворювальних пунктів людського буття і розмічають для кожного нового покоління часове поле життя мовби “наперед”. У цих текстах відображено узагальнений людський досвід життєбудови, життєтворчості, пошуків сенсу існування.

По-друге, до цього ресурсу належать тексти, значущі для певного етапу культурно-історичного розвитку соціуму, вікових і соціальних груп та певних економічних й ідеологічних умов.

По-третє, семіотичний ресурс охоплює тексти, які є персонально відібраними людиною для самої себе в процесі дорослішання, оскільки вони об'єктивують саме її сенси та переживання, а отже, ці тексти можна вважати продуктами персонального культурного соціогенезу зрілої особистості [4].

Можна виділити такі соціокультурні особистісні проекти, які пропонуються культурою і відображені в її текстах:

- Homo faber (людина, що працює);

- Homo ludens (людина, що грає);
- Людина, що творить;
- Людина, що розвивається;
- Людина, що розмірковує (рефлексивна);
- Людина, що споживає.

На основі текстів культури та закладених у них особистісних проєктів будуються персональні тексти, що відображають особистісний та життєвий проєкти, а також можливі шляхи самоінтерпретації, самоосягнення та самоконструювання. Наведемо приклад такого тексту, який належить молодому Йосипу Бродському: “Я хотел бы стать чем-нибудь стоящим. Для этого нужно знать много вещей. Если ты собираешься творить, то необходимо усвоить себе, для кого, для чего ты это делаешь... Необходимо найти фундамент, на который намерен опереться; необходимо проверить его прочность. Необходимо также найти людей, которые верят в эту же самую идею, которые помогут. Это собственно главное. Нужно, в общем, очень долго искать... Я, собственно, только начинаю. Только начинаю по-настоящему заниматься делом... Я жонглирую своей судьбой не ради чего-то определенного, стабильного для себя... Я уже давно решил вопрос о цели. Теперь я решаю вопрос о средствах. Мне кажется, я нахожу правильное решение” (цит. за: [7]).

Особистісний проєкт може втілюватися у різноманітних дискурсивних формах. Провідною з-поміж них є наратив, але, крім нього, як такі форми можуть виступати міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні “версії себе потенційного”, програмуючи таким чином власний особистісний розвиток. Інакше кажучи, у процесі творення особистісного проєкту людина або “програє” себе, створюючи міфи та легенди про себе, або розповідає про себе, створюючи власну історію, або концептуалізує себе, створюючи особистісний гіпертекст, який базується на тезаурусному осмисленні життя. Під останнім Епштейн розуміє створення концептуальної моделі, яка покладається особистістю в основу свого світогляду та самоопису [5].

Прикладом досить чіткого визначення способів самопроєктування, саморозвитку є фрагмент із книги Ніни Берберової “Курсив мій: Автобіографія”: “...уміти думати і в протяжності часу жити свідомим життям, пізнавати себе і “робити” себе є необхідним станом людини, у якому її консервативним, обмеженим, заскоружлим інстинктам відводиться другорядним місце, а радикальній здатності мислити, необмеженій і вільній –перше з перших. Ця свобода зростання пов’язана з усіма іншими свободами, яких хоче людина... Але свобода зростання несе із собою ще й інше: звільнення від плутанини в думках та імпуль-

сивності поглядів, несе інтерпретацію світу і, нарешті, уміння пізнавати, судити і виражати себе” [1].

На основі викладеного вище можна виділити основні шляхи особистісного самопроєктування:

– інтерпретація та реінтерпретація особистого і соціокультурного досвіду;

– побудова власної символіки, яка дає змогу створити особистісний концепт, міф, проєкт тощо. “Якщо людина не розпізнала своїх міфів, не розкрила їх – вона нічого не пояснила ні собі, ні в самій собі, ні у світі, в якому вона жила. Необхідно вміти знайти “структуру індивідуальної символіки” та її зв’язок із символікою світу”, – зазначає Ніна Берберова [там само];

– створення власної життєвої історії на основі побудови життєвих наративів та концепцій власного буття;

– тезаурусний досвід осягнення життя, який передбачає побудову смислових класів подій, на основі яких створюються концепції власного життя та засоби її втілення у життєвих практиках;

– вибудовування власного особистісного та життєвого проєктів як основи подальшого розвитку.

Висновки. Розвиток особистості в межах постнекласичного герменевтичного підходу передбачає формування здатності до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію життєвого досвіду, а також уміння переосмислювати, трансформувати власний життєвий досвід залежно від мінливих зовнішніх обставин, а також життєвих планів, завдань та перспектив особистості. Велику роль у цьому процесі відіграють дискурсивні практики, які дають можливість людині вибудовувати власну психічну реальність, власний життєвий проєкт залежно від соціокультурного та особистісного контексту.

Література

1. Берберова Н. Н. Курсив мой: Автобиография / Нина Берберова. – М. : АСТ : Астрель, 2010. – 765 с.
2. Нуркова В. В. Автобиографическая память: “сгущения” в субъективной картине прошлого / В. В. Нуркова, О. В. Митина, Е. В. Янченко // Психологический журнал. – 2005. – № 2. – С. 22–32.
3. Психология личности : учеб. пособие / под ред. проф. П. Н. Ермакова, проф. В. А. Лабунской. – М. : Эксмо, 2007. – 653 с.
4. Сапогова Е. Е. Социокультурные прототипы и смысловые константы автобиографических текстов / Е. Е. Сапогова // Тексты в образовательном пространстве современной высшей школы / Е. Е. Сапогова ; авт. кол. А. К. Юров, В. М. Розин, П. Н. Виноградов и др. – Таганрог : Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 2007. – С. 119–158.

5. Эпштейн М. Н. Жизнь как тезаурус / Михаил Эпштейн // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – № 4. – С. 47–46.
6. Эпштейн М. Н. Философия возможного / Михаил Эпштейн. – СПб. : Алетейя, 2001. – 334 с.
7. Янгфельдт Б. Язык есть бог. Заметки об Иосифе Бродском / Бенгт Янгфельдт. – М. : Астрель : CORPUS, 2012. – 368 с.

© Чепелєва Н. В.

О. М. Кочубейник

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ І СТРАТЕГІЇ ГРИ В ЖИТТЄКОНСТРУЮВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано кардинальні зміни культурної ситуації постмодерну, що спричиняють процес диверсифікації реальності. Акцентовано увагу на тому, що онтологічну реальність позбавлено статусу визначальної, семіотична реальність наразі вже не є лише реальністю ідеальних знаків, а вигадана реальність уже не сприймається як протилежність дійсній реальності. Показано, що ігрований, перформансний спосіб ідентифікації, який пропонують соціальні практики постмодерну, вимагає від особистості постійної мобільності. Запропоновано модель дискурсу ментальних станів та представлено схему їх аналізу.

Ключові слова: диверсифікація реальностей, семіотична реальність, дискурс ментальних станів, модальність, палімпсест реальностей.

Проанализированы кардинальные изменения культурной ситуации постмодерна, вызывающие процесс диверсификации реальности. Акцентировано внимание на том, что онтологическая реальность лишена в настоящее время статуса определяющей, семиотическая реальность перестала быть только реальностью идеальных знаков, а вымышленная реальность перестала восприниматься как противоположность действительной реальности. Показано, что игрованный, перформансный способ идентификации, предлагаемый социальными практиками постмодерна, требует от личности постоянной мобильности. Предложена модель дискурса ментальных состояний и представлена схема их анализа.

Ключевые слова: диверсификация реальностей, семиотическая реальность, дискурс ментальных состояний, модальность, палімпсест реальностей.

The article analyzes the dramatic changes of postmodern cultural situation that cause the process of diversification of reality. The attention is paid to three cultural processes: the ontological reality revoked defining,